

תביעות נזיקיות נגד תאגידים רב לאומיים בגין הפרות זכויות אדם – הלכה חדשה של בית המשפט העליון בארה"ב

גיא אופיר*

בחודש אפריל 2013 נתן בית המשפט העליון בארצות-הברית פסיקה חשובה, המבהירה את סמכויות בתי המשפט הפדראליים בארצות-הברית לדון בתביעות אזרחיות נגד תאגידים רב לאומיים, אשר מבצעים לכאורה פשעי זכויות אדם מחוץ ארצות-הברית בכלל, ובעולם השלישי בפרט.

עניין קיובל¹ דן בתביעת תושבי אזור הדלתא שבניגריה (שבמועד הגשת התביעה התגוררו בארצות-הברית) נגד ענקית הנפט Shell, כאשר התביעה הוגשה על פי חוק נזקי הזרים, שעל אודותיו ארחיב בהמשך סקירה זו.

1789 לשם השלמת התמונה, ראוי לציין שעל פי תחקיר הניו-יורק טיימס² ולטענת התובעים בתביעתם, שילמה shell לצבא הניגרי וסיפקה לידי משאבים על מנת לדכא את מחאת התושבים באזור הדלתא, נגד זיהום מקורות המים שנגרם מבארות הנפט שבבעלותה. נטען כי הצבא הניגרי דיכא באכזריות את המחאה, רצח, אנס, ובזז את תושבי הכפרים באזור הדלתא, והכול בשירות ענקית הנפט shell, שהיא בעלת מחזור הכנסות העולה כמה מונים על התמ"ג של ניגריה, ובעלת כוח השפעה רב בפוליטיקה העולמית בכלל ובניגריה בפרט. בפועל, וזו דעתי לסוגיה שאינה מוכרעת בפסק הדין, לתובעים לא היה מזור או אפשרות הוגנת לקבל מזור באמצעות מערכת המשפט בניגריה, ולכן הגישו את תביעתם בארצות-הברית.

פסק הדין הוא מכה קשה עבור המאבק המשפטי לשמירה על זכויות אדם, שכן בית המשפט העליון בארצות-הברית, בפסיקה מנומקת, אישר את פסיקת בית המשפט לערעורים הפדראלי אשר דחה על הסף את תביעת התושבים הניגרים, בהנמקה שאין לבתי המשפט הפדראליים הסמכות לדון בתביעה זו. פסק הדין משנה סדרי משפט שהיו מקובלים בארצות-הברית במשך שלושה עשורים. לפיהם חוק נזקי הזרים, יוצר סמכות לבתי המשפט הפדראליים לדון בתביעות בגין הפרות זכויות אדם, שבוצעו מחוץ לשטחה של ארצות-הברית.

* עו"ד גיא אופיר, בעלים של משרד עורכי-דין העוסק במשפט מסחרי, דיני אינטרנט, לשון הרע, ודיני עבודה. בין היתר עוסק בהתנדבות בייצוג בסוגיות זכויות אדם לרבות עתירות לבג"ץ, ובבית המשפט לעניינים מנהליים, ופעיל בתכנית שכר מצווה של לשכת עורכי הדין.

¹ Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co., No. 10-1491, slip op. (U.S. Apr. 17, 2013). (להלן: "Kiobel").

² Jad Mouawad, Oil Industry Braces for Trial on Rights Abuses, N.Y. TIMES (May 21, 2009),

<http://www.nytimes.com/2009/05/22/business/global/22shell.html?pagewanted=all>

מן הראוי שנעצור לרגע ונבהיר מהו חוק נזקי זרים בארצות-הברית (Alien Tort Statute), ומשמעותו הרבה הן עבור תאגידים רב לאומיים, והן עבורנו בישראל.

במקור, חוק נזקי זרים נחקק בסמוך לאחר הקמתה של ארצות-הברית, אי שם בשלהי המאה ה-18. הרקע לחקיקתו היה הרצון לאפשר לשגרירי מדינות זרות, שישבו בארצות-הברית, להגיש תביעות אזרחיות בארצות-הברית בגין פגיעה בזכויותיהם על פי המשפט הבין-לאומי. וכך קבע החוק:

"The district courts shall have original jurisdiction of any civil action by an alien for a tort only, committed in violation of the law of nations or a treaty of the United States".³

הכוונה היא שבתי המשפט המחוזיים (משמע, בתי המשפט הפדראליים ולא המדינתיים) יחזיקו בסמכות לדון בתביעות אזרחיות של זרים, שמקורן בעוולה אשר בוצעה תוך הפרת משפט העמים או אמנה לארצות-הברית היא צד.

עד שנות ה-80 של המאה ה-20, חוק נזקי הזרים היה מנומנם ומיעטו לעשות בו שימוש. בנוסף, החוק לא קושר לשמירה על קיום זכויות אדם מחוץ לשטחה של ארצות-הברית.

נקודת המפנה הייתה בפרשת *Filartiga*.⁴ ג'וליטו פילארטיגה היה פעיל פוליטי בפרגוואי, אשר בעת מעצרו עונה ונרצח על ידי המשטרה במדינה. לימים, אחותו של ג'וליטו, ד"ר פילארטיגה, הגישה תביעה נזיקית בארצות-הברית בשמו של אחיה כנגד מפכ"ל המשטרה הפרגוואית. התביעה נגעה לאירועים שהתרחשו בפרגוואי, ולא היו בעלי זיקה לארצות-הברית.

באי כוחה של ד"ר פילארטיגה, ביצירתיות רבה שלפו לעזרתם מן הנפטלין, את חוק נזקי הזרים. הם טענו שבאמצעותו, קנו בתי המשפט הפדראליים סמכות לדון בתביעה.

³ 28 U.S.C § 1350
⁴ *Filártiga v. Peña-Irala*, 630 F.2d 876, (2nd Cir. 1980)

ודוק: הן התובע והן הנתבע לא היו אזרחי ארצות-הברית וגם העוולה לא בוצעה בשטח ארצות-הברית. כלומר, למעט העובדה שהתביעה הוגשה בארצות-הברית, למשפט האמריקני לא היה שום זיקה לאירועים נשוא התביעה, וכלל ידוע הוא, שבתי המשפט במדינה אחת אינם דנים בתביעות בגין עוולות שבוצעו במלואן מחוץ לתחום השיפוט שלהם ואף בין צדדים שכלל אינם אזרחי או תושבי המדינה. כמוכּוּן, שלכלל זה חריגים, אולם בארצות-הברית חריגים אלו נדירים אף יותר בשל החשש הכבד של בתי המשפט האמריקנים מפני "תיירות תובעים". החשש הוא מכך שאותם "תיירים" יחפשו פורום משפטי נוח ומתגמל להגשת תביעות אזרחיות. לעניין זה אציין, שבארצות-הברית חיוב תובע שתביעתו נדחתה בשכר טרחה והוצאות משפט הם דבר נדיר, האגרה עבור תביעות אזרחיות של מיליוני דולרים מסתכמת בכ-200 דולר, ופיצויי עונשין ניתנים בנדיבות על ידי המושבעים. במילים אחרות – גן עדן לתובעים.

על כן, תביעת פילארטיגה הייתה למהפכה של ממש. בערכאה ראשונה, בית המשפט דחה את התביעה, אך לא מטעמי היעדר סמכות, אלא על טעם ש"משפט העמים" המצוין בחוק נזקי הזרים מהמאה ה-18 אינו חל במערכת היחסים שבין האזרח הזר למדינה הזרה. ערכאת הערעור, הפכה את הקערה על פיה וקבעה שחוק נזקי הזרים אינו מצטמצם לערכים של משפט העמים בתקופת חקיקת החוק – שנת 1789, אלא מכיל בחובו ערכים מן המשפט הבין-לאומי המודרני. ערכים מודרניים אלו אוסרים עינויים גם אם אלה מבוצעים בתוך הגבולות הלאומיים של מדינה זרה בידי צדדים זרים.

פסיקה זו של בית המשפט לערעורים היוותה פירצה בסכר, שפתחה את האפשרות להגשת תביעות רבות בארצות הברית נגד מעוללי זכויות אדם בעולם השלישי, לרבות תאגידים רב לאומיים. תאגידים אלו, כך נטען (וזו גם דעתי) מפעילים את כוחם העצום, והלכה למעשה מושכים מאחורי הקלעים בחוטי הממשל במדינות רבות במערב בכלל ובעולם השלישי בפרט, והם היוזמים של פשעי זכויות אדם רבים.

בתי המשפט לא פעם נדרשו לדון בסוגיה הנכבדת, האם משפט העמים (המשפט הבין-לאומי) מטיל על תאגידים את החובה לשמור על זכויות אדם, או שמשפט העמים חל על מדינות בלבד. הסוגיה היא ועודנה קשה להכרעה, שכן גם ארגונים בין-לאומיים באו"ם חלוקים בשאלה זו.

במהלך שני העשורים האחרונים, הוגשו מספר תביעות ענק בארצות-הברית נגד תאגידים רב לאומיים, בתואנה שאלה ביצעו עוולות זכויות אדם. אחת התביעות אף נגעה לישראל כאשר חברת Caterpillar נתבעה על ידי משפחתה של רייצ'ל קורי, אשר נדרסה למוות על ידי בולדוזר צה"לי תוצרת החברה במהלך מבצע חומת מגן.⁵

⁵ Corrie v. Caterpillar 503 F.3d 974 (9th Cir. 2007).

התביעה שכללה עילות שאינן בהכרח מכוח חוק נזקי הזרים, נדחתה. הטעם לדחייה היה שבתי המשפט האמריקניים צריכים לנקוט משנה זהירות ולהימנע מלהתערב במדיניות החוץ של ממשלת ארצות-הברית, וקל וחומר אין להתיר התדיינות בארצות-הברית כאשר עומדת בפני התובעים אפשרות הוגנת להתדיין במושב העוולה (ישראל, במקרה זה).⁶

מספר מועט של תיקים בנושא חוק נזקי הזרים הגיעו לפתחו של בית המשפט העליון בארצות-הברית, וברובם נגעו לתביעות נגד אנשים פרטיים, ונושאי משרה במדינות שאינן מכבדות זכויות אדם.

פסק הדין נשוא סקירה זו, היה להזדמנות של בית המשפט העליון בארצות-הברית, לאחר שנים של התדיינות וניסיון נצבר בנושא חוק נזקי הזרים ככלי לאכיפת זכויות אדם, להתייחס ב"רחל בתך הקטנה" לחוק ולקבוע את הכללים בדבר הגשת תביעות נגד תאגידים רב לאומיים בארצות-הברית, בשל עוולות זכויות אדם.

בית המשפט העליון הבהיר, כי חוק נזקי הזרים, אינו חוק היוצר עילת תביעה נוספת או חדשה. אלא שכל כוחו מסתכם ביצירת סמכות מקומית/עניינית לבתי המשפט לדון בתביעה, היכן שכבר קיימת עילת תביעה על פי הדין. כמו כן, חוק נזקי הזרים, אינו מבטל את החזקה הפרשנית, שלפיה הקונגרס בחוקו מסוים, מתכוון שהחוק יחול על אדמת ארצות-הברית בלבד, אלא אם עולה כוונה אחרת ומשתמעת מן החוק כי הוא יחול גם מחוץ לאדמת ארצות-הברית.

בניתוח ההיסטוריה החקיקתית של חוק נזקי הזרים, וניתוח נוסחו, בית המשפט העליון לא מצא כוונה שכזו, ולכן חלה החזקה כי הוא חל בתוך תחומי ארצות-הברית בלבד.

בית המשפט העליון חזר על פסיקות בתי המשפט המציינות את החשיבות בנקיטת משנה זהירות מחשש להתערבות במדיניות החוץ של ארצות-הברית על ידי השלטת ריבונות משפטית על מדינות אחרות, אזרחיהם ותאגידיהם.

בהתאם, קבע בית המשפט העליון, כי התובעים אינם רשאים לתבוע בארצות-הברית בגין הפרת משפט העמים, שבוצעו מחוץ לשטח ארצות-הברית.

ולמען הסר כל ספק, מציין בית המשפט העליון, כי תאגידים נמצאים לעתים במדינות רבות, וכדי לומר שחלק מן המעשה בוצע בשטח ארצות-הברית אין נוכחותם בלבד מספקת, אלא על התובע להראות הרבה יותר מכך.

⁶ עניין *Kiobel*, לעיל ה"ש 1, בעמ' 3-6. לדיון באשר להלכות מוקדמות לפרשה דנן שעסקו בשאלו הזו, ראו Andrew Farrelly, *Foreign Policy in the Courts – The ATCA and In re South African Apartheid Litigation: What Sosa Makes Courts Do*, 30 SETON HALL LEGIS. J. 437 (2006).

מחד גיסא, אם נלך לפי תחושת הלב, ולפי רצוננו להעצים את השמירה על זכויות אדם, פסיקת בית המשפט העליון בארצות-הברית מאכזבת. מאכזבת מאחר שהיא מחלישה מאוד את האפשרות למצות את הדין עם תאגידים רב לאומיים המבצעים הפרות חמורות של זכויות אדם בעולם השלישי. אפשר אף לקרוא לה "התבדלות" של מערכת המשפט האמריקנית.

מאידך גיסא, לפסיקה זו רציונל, והוא שבית משפט בארצות-הברית יתקשה מאוד לנהל משפט הוכחות יעיל בגין עוולות שבוצעו הרחק ממנו, במדינה אחרת. בלשון אחר, וכאשר כל הראיות נמצאות הרחק מבית המשפט. עם זאת, אם תאגיד רב לאומי ייזום או יחליט לבצע הפרה של משפט העמים בעולם השלישי, כאשר מרכז הניהול והשליטה שלו יושב בתוך ארצות-הברית, אין בהכרח בהלכה זו כדי לחסום ניהול תביעה נגדו בבתי המשפט הפדראליים במדינה. כאן נותר פתח, שגודלו ייקבע לפי מידת האחריות שבתי המשפט האמריקניים יטילו על דירקטוריונים שאת ישיבותיהם הם עורכים בארצות-הברית.⁷

7 לסקירה נוספת בנושא תביעות נגד תאגידים רב לאומיים המבצעים פשעי זכויות אדם ראו גיא אופיר "ללא נשמה אנושית וללא גוף לאסור" – הרתעת תאגידים רב לאומיים מביצוע פשעי זכויות אדם בעולם השלישי" (2006), www.ophirlaw.com/%d7%aa%d7%90%d7%92%d7%99%d7%93%d7%99%d7%9d_%d7%a8%d7%91_%d7%9c%d7%90%d7%95%d7%9e%d7%99%d7%99%d7%9d/